

Зоя Гудченко
(Київ)

МОТИВИ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Стаття є спробою дослідити феномен народної архітектури в сучасній українській поезії як носія етнічної самобутності і як джерела патріотизму видатних поетів другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: Ліни Костенко, Бориса Олійника, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Вадима Крищенка, Дмитра Луценка та ін.

Ключові слова: інформаційний простір, культура, національна ідентичність, народна (традиційна) архітектура, поезія, хата.

This article is an attempt to investigate the phenomenon of folk architecture in the modern Ukrainian poetry – as a carrier of ethnic identity and as a source of patriotism of the greatest poets II half XX – beg. XXI cent.: Lina Kostenko, Boris Oleynik, Ivan Drach, Mykola Vingranovsky, Vadym Kryshchenko, Dmytro Lytsenko and oth.

Keywords: information space, culture, national identity, folk architecture, poetry, house.

Статья является попыткой исследовать феномен народной архитектуры в современной украинской поэзии как носителя этнического своеобразия и как источника патриотизма выдающихся поэтов второй половины ХХ – начала ХХІ в.: Лины Костенко, Бориса Олейника, Ивана Драча, Николая Винграновского, Вадима Крищенко, Дмитрия Луценко и др.

Ключевые слова: информационное пространство, культура, национальная идентичность, народная (традиционная) архитектура, поэзия, изба.

*І в епіцентрі логіки і стресу,
де все змішалось – рідне і чуже,
цінує розум вигуки прогресу,
душа скарби прадавні стереже.*

ЛІНА КОСТЕНКО

В умовах глобалізаційних викликів сучасності, коли створюються наддержави й уніфікуються життя і побут населення різних країн земної кулі, народи Європи та інших континентів знову приходять до усвідомлення своїх ментальних засад, своєї мови, культури. Проблемам національної ідентичності присвячуються міжнародні наукові конференції, академічні дискусії, праці філософів, істориків, етнографів, творчий доробок митців. Історико-культурна спадщина, на думку представників інтелектуальної еліти, є підґрунтям для успішного вирішення цих проблем. «Ми повинні... європейський вимір прививати до національної основи», – закликає головний редактор газети «День» Лариса Івшина і пропонує здійснювати систематизацію своєї історії, структурування простору навколо ¹. В основу сучасної індійської

гуманітарної політики покладено принцип: «Я повинен залишати всі вікна і двері відчиненими, аби звідусіль прийшли до мене всі культури, але нічого не може бути таким, що збиватиме мене з моїх ніг» ². Згідно цього обраного шляху в Індії беруть до уваги все найкраще від Заходу і наповнюють його «своїми історичними традиціями» ³.

Означені протиріччя між глобальним (універсальним) і національним (особливим, специфічним для певного народу) набули актуальності і в Україні, заторкнувши майже всі сфери життя, зокрема й архітектуру.

Традиційна архітектура як носій етнічної самобутності масово існувала ще в 1960–1970 роках, але внаслідок кардинальних змін будівельних технологій та економічного рівня селян поступово почала занепадати. У країнах Європи це відбулося значно раніше під впливом по-

тужніших цивілізаційних процесів, капіталізації економіки, технічного поступу.

Протягом останніх десятиліть народна архітектура, повільно зникаючи як аутентична складова сільської забудови, почала набувати специфічних проявів у різних галузях сучасного інформаційного простору: в музейній мережі, туристичній галузі, театрі, кіномистецтві, телебаченні, радіо, Інтернет-мережі, пресі, рекламі, літературі, у сучасному урбанізованому середовищі. Ці прояви реалізуються і у вигляді оригінальних об'єктів, і опосередковано, у вторинних формах, – в інших різновидах творчості.

Потреба багатьох українців бачити в своєму оточенні бодай окремі нагадування про старе село, в якому жили їхні діди-прадіди, чи вони самі, викликано ностальгією за тими реаліями, які перебувають у стані невідворотного зникнення.

В Україні ще й сьогодні деінде по селах зберігається і функціонує забудова майже в аутентичному вигляді. У творчих особистостей вона живить сентимент до сільської ідилії, до свого національного. Чи не найбільш яскраво подібні почуття висловлені в сучасній літературній творчості, особливо в поезії. Твори на згадану тему відомих українських поетів Ліни Костенко, Бориса Олійника, Івана Драча, Вадима Крищенка, Віктора Геращенка та ін. присутні сьогодні на різних рівнях інформаційного простору: у книжках, газетах, журналах, у мережі Інтернет, театрах, кіноконцертних залах, на радіо. Багато з них покладено на музику, і звучать вони як пісні.

Для Ліни Костенко «хата, й тин, і груша серед двору»⁴, призьба навколо хати, де сидять подовгу старі господарі, і вітрячок, що «над полем пурхає»⁵, хлів, на який «стомлений лелека спускається»⁶ є символами роду, Батьківщини – категорій найвищої святості. Проникливістю, душевним щемом і теплою наповнені рядки поетеси про наддніпрянське село, де кожна хата – як жива істота:

Блакитні вії *хата* підніма⁷.
Живе в тій *хаті* сивий-сивий спомин...⁸
А *хатка*, як біла мушля
На самому дні ночей⁹.
На конвертики *хат*
літо клеїть *віконця*, як марки¹⁰.
Над шляхом, при долині, біля старого граба
де біла-біла *хатка* стоїть на самоті,...

Там повен *двір* любистку, цвітуть такі жоржини,
і вишні чорноокі стоять до холодів¹¹.

Рідна оселя в Ліни Костенко асоціюється насамперед з білою, тобто побіленою, хатою, найбільш поширеною в Україні.

Подібний образ знаходимо і в словах відомої пісні Дмитра Луценка¹² (музика А. Пашкевича, виконавиця – незабутня Раїса Кириченко):

Хата моя, біла хата
Рідна моя сторона.
Пахне любисток і м'ята.
Мальви цвітуть край вікна.

Через серпанок минулих років хата постає в уяві поета «казкою тепла і доброти», від якої «стежка хрещата... в'ється в далекі світи». Виняткова символічність хати в значенні чарунки роду підкреслено сміливим паралелізмом:

Хата моя, *біла* хата
В *білому* світі одна.

Структури різного виміру – «хата» і «світ» Дмитро Луценка об'єднав однозначними епітетами – *біла* і *білий*, трактуючи їх як аналоги.

У Вадима Крищенка вірш «Біла хата» теж набув крила пісні (музика Г. Татарченка):

Біла хата на помості –
Писанка немов...¹³

Проте це данина шани загальноукраїнському символу. Рідною поет вважає карпатську хижу, «де стіни – дерев'яний зруб»¹⁴, перед якою він вдячно схиляється, бо чує «предків голоси»¹⁵:

Віконечко рідної *хати*,
Ти вогник любові і шани,
Як батька слова заповітні,
Ношу я проміння твоє.
Віконечко рідної *хати*,
Ясніє для мене привітно,
Як зірка ласкава дитинства,
Як мамине вічне тепло¹⁶.

Невиліковним болем і тугою просякнута поезія Вадима Геращенка «Пусткою дихає батьківська хата»,... у якій вже ніхто не живе:

Пусткою дихає батьківська *хата*,
Схлипує сумом дубовий *пори́г*,
Не зустріча вже ні в будні, не в свята,
Хто б скуштував тут пахучий пиріг.
Біла *світлиця* зовсім заніміла,
Покуть з лампадкою заціпенів,

Пісня не злине – відрізани крила,
Ганок розсунувсь, струхлявів, змарнів,
Піч вишкіря, по-звіриному хижо,
Чорну, холодну, мов морок, черінь.
В комині стогоном вітер чикриже,
Хата без жителів мертвий курінь.
Глянеш на пустку і кров застигає,
Болем пронизує, вже не спасти.
В хаті спустошеній морок гуляє.
Лише на сволоках – Божі хрести ¹⁷.

Батьківську хату поет описує з глибоким сумом, оскільки вона фактично вже мертва. Він проходить поглядом по інтер'єру хати, акцентуючи невід'ємні складові селянського побуту. Покуть у хаті вважався святим місцем, подібним до вітваря у Божому храмі. На трикутних полицях-божниках стояли ікони, облямовані вишиваними чи тканими рушниками-набожниками. На свята і в інших урочистих випадках перед іконами запалювали лампадку. Піч у хаті уособлювала домашнє вогнище, полум'я життя. У ній готували їжу, вона обігрівала хату, на ній спали старі, хворі, малі. Піч і її елементи – черінь і комин – перетворювали будівлю в житло.

Поріг у дверях хати – символічна межа між родинним гніздом, захищеним та освяченим, і зовнішнім небезпечним світом. Наявність світлиці, тобто чистої кімнати, призначеної для святкових подій і вшанування гостей, а також ганку свідчить про певний добробут родини, про її укоріненість у цій місцевості. Світлиця могла існувати в хаті на дві половини, у якій через сіни була ще одна, опалювана піччю кімната, призначена для повсякденного побуту. Сволок у хаті, як могутній стрижень, тримав по центральній вісі на собі перекриття і символізував «світове дерево». Акцентуючи важливу роль сволока в хаті, селяни добирали для нього грубезну колоду, ретельно її обтесували, декорували різьбленими хрестами, сонячними знаками. Таким чином, В. Геращенко своєю поезією не тільки пробуджує почуття причетності до пам'яті роду, але й несе правдиву інформацію про традиційне українське житло, сформоване багатьма поколіннями.

Леся Вознюк «світлий образ рідної домівки» пов'язує з відчуттям, якому вона дає назву «Запах дому» ¹⁸:

Я знаю запах рідної домівки:
Так пахне свіжий хліб і пиріжки,
Букет із чебрецю та материнки,
Ляний обрус і білі рушники...
...Я відчуваю спокій в рідній хаті:
Зітріє, від негоди захистить,
Як Мати Божа береже дитяток
На тій іконі, що в кутку висить.

Опис хати поетеса наділяє тими рисами і нюансами, які помічаються насамперед жінками, бо споконвіку опорядження житла, приготування їжі, вишивання, ткацтво, збір лікарських і декоративних трав були прерогативою жінки-матері. Саме цей дух селянської хати автор «оживлює» так переконливо, що читач ніби відчуває його насправді.

Борис Олійник у своєму віршованому монолозі до Європи з почуттям національної гідності говорить про побілену хату далеких пращурів як про знакову споруду цивілізаційного рівня:

Ти нас озвала хутором пихато.
Облиш: твій посміх нас не допече,
Бо ми тоді вже побілили хату,
Як ти іще не вийшла із печер ¹⁹

У поезіях Миколи Вінграновського стіни хати набувають різного забарвлення залежно від почуттів автора. Часом вони – традиційно білі:

Мати білять яблуні в саду,
Мати білять хату та у хаті,
Біля хати білий батько на канапі ²⁰.

Зі зміною настрою та емоцій метафоричне мислення поета занурюється в іншу колористичну гаму:

Ледь тріпочуться сині хати
В матіольному синьому неводі ²¹.

У контексті яскравої метафори, пов'язаної з вітрами, М. Вінграновський згадує і головний атрибут житла – піч:

І ті вітри, що вимокли над степом,
В печі над жаром сушаться й собі ²².

Архітектурні акценти традиційного сільського ландшафту – вітряки – поетом зафіксовано у завершальній стадії їхнього існування:

На сизих пагорбах рясне село горіє,
І сірі вітряки докрилюють свій вік ²³.

Примітна споруда старого села – криниця – в українській поезії символізує ідею очищення, надії, пам'яті, власне

життя. Про це, зокрема, пише Віктор Герашенко у творі «Пам'яті батька»:

І донині сниться татова *криниця* –
Виколав з сусідом на межі²⁴.
Часто, для годиться, їжджу до криниці,
Тату й мамі низько поклонюсь.
Сяду, посумую, нишком поміркую
Та води криничної нап'юсь.
І надія в серці потайки іскриться:
Час бо відродити вже село,
Доки не зміліла татова криниця,
Доки б'є фонтаном джерело²⁵.

Іван Драч своєю творчою уявою наділяє криницю чародійними властивостями:

...Старенька легенька Парасочка
В глибоку *криницю* відро занурює
І каже в криницю як в старий мікрофон
А криниця з'єднана з морем
А море за мільйони кілометрів
А в морі на атомному човні
Парасчин Петро капітаном приходиться
І каже Параска в криницю синові
Бо криниця із океаном спаровані
Каже мати синові у відро:...²⁶

Таким гумористично-бурлескним способом поет переносить народні вірування про магічну силу криничної води в сучасні реалії.

На прикладах пісенно-поетичної творчості можна впевнитися, що відлуння традиційного українського села в ній існує не на розумовому рівні констатації характеру забудови, побутово-звичаєвого устрою життя, виробничої діяльності селян, але як щось емоційне, рідне, проросле з глибин української ментальності.

Отже, на початок ХХІ ст. в культурі України народна архітектура фігурує в різних вимірах: аутентичному – як традиційна основа сільської забудови; експозиційному – як об'єкт музеїв просто неба, музеїв образотворчого мистецтва, краєзнавчих музеїв; нарешті, як складова сучасного культурно-інформаційного простору. В останньому випадку її мотиви присутні у вигляді архітектурних та

дизайнерських імітації і стилізацій, графічних, живописних та декоративних зображень; у назвах закладів харчування та відпочинку; у літературній творчості.

Примітки

¹ *Скуба В.* Концентрація думок, за якими варто полювати // *День*. – 2010. – №227–228. – 10–11 грудня. – С. 18.

² Там само.

³ Там само.

⁴ *Костенко Л.* Річка Геракліта. – К., 2011. – С. 117.

⁵ Там само. – С. 231.

⁶ *Костенко Л.* Сад нетанучих скульптур. – К., 1987. – С. 27.

⁷ *Костенко Л.* Річка Геракліта. – С. 245.

⁸ Там само. – С. 117.

⁹ Там само. – С. 244.

¹⁰ *Костенко Л.* Сад нетанучих скульптур. – С. 25.

¹¹ Там само. – С. 27.

¹² *Луценко Д.* Хата моя, біла хата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pisni.org.ua/songs/439583.html.

¹³ *Крищенко В.* Біла хата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pisni.org.ua/songs/6166093.html.

¹⁴ *Крищенко В.* Поезії. – К. : Дніпро, 2005 – С. 296.

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Крищенко В.* Поезії. – С. 148.

¹⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.poeziya-ukrainy.com.ua.

¹⁸ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mirvol.at.ua.

¹⁹ *Олійник Б.* Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.poetryclub.com.ua/metr-poem.php?poem=5372.

²⁰ *Вінграновський М.* Вибрані твори. – К., 2004. – С. 10.

²¹ *Вінграновський М.* Вибрані твори : у 3 т. – Т., 2004. – Т. 1. – С. 178.

²² Там само. – С. 179.

²³ Там само. – С. 146.

²⁴ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.poeziya-ukrainy.com.ua.

²⁵ Там само.

²⁶ *Драч І.* В мікрофон криниці // *Лист до калини*. – К., 1990. – С. 41–42.